

A SÖVÉNYSÁRMÁNY (EMBERIZA CIRCUS L. 1766) ÚJABB ELŐFORDULÁSA MAGYARORSZÁGON

Waliczky Zoltán—Magyar Gábor—Hraskó Gábor

A sövényársármány Európában elsősorban a nyugati és a déli részek fészkelőmadara. Elterjedése (Wolters szerint): Észak-Afrika Tunéziától Marokkóig, Dél-Európa (északra Walesig és Dél-Angliáig, Franciországban a Szajnáig – lokálisan északabbra is; Belgiumban szórványos és lokális, NSZK-ban Pfalzig, korábban Bonnig – és Svájcig, szórványosan Ausztriában, keleten Jugoszláviáig és Bulgáriáig), Északnyugat-Kisázsia, a Földközi-tenger szigetei; Új-Zélandon az Északi- és Déli-szigeten lokálisan betelepítve. A szerzők 1979 júniusában Bulgáriában, 1980 június–júliusában Spanyolországban figyelték meg több ízben a fajt.

Kárpát-medencei előfordulását részletesen ismerteti *Jánossy* (Aquila, 1976.), ezért erre itt külön nem térünk ki. Megemlítendő azonban az ő fészkelési adata, amely hazánk és egyben a Dél-Dunántúl területéről az első ilyen jellegű megfigyelés. *Jánossy Dénes* és *Jánossy László* a Villányi-hegység területén 1975. július 7–26. között öreg hím, tojó, valamint kirepült fiatal sövényársármányokat figyeltek meg, majd július 31-én *Dandl József* a helyszínen a madarak első hazai fészket is megtalálta egy szőlőtőkén, egy tojással és két (elpusztult) fiókával. Nem tartozik ugyan a vizsgált tájegységhez, de említésre méltó *Varga Zsolt* hasonló megfigyelése Budaörsön (öreg hím és kirepült fiatalok), 1975. július 27. – augusztus 13. között (Aquila, 1976). Ez a két, egymástól független adat már akkor felhívta a figyelmet egy esetleges terjeszkedésre.

Ilyen előzmények után 1981 nyarára kutatóutat terveztünk a Villányi-hegységbe esetleges újabb sövényársármányadatok szerzése reményében. Szándékunkat megerősítette az a hír, amelyet *Dandl Józseftől* kaptunk, miszerint 1981. május 13–14–15-én *Molnár István* erdőmérnök Pécsen egy éneklő sövényársármány hímet figyelt meg. Mivel bővebb értesítést nem kaptunk, amellet Pécs a Villányi-hegységtől légvonalban alig 30 km-re van, ezért programunkba vetjük a Villányi-hegység mellett a pécsi adatok megerősítését is.

Túránkat 1981. július 6–11. között bonyolítottuk le, melynek során bejártuk Pécs, ill. a Villányi-hegység számba jöhető területeinek nagy részét. Utunk tartalmáról röviden: július 6-án érkeztünk Pécsre, még aznap délután sikerült megtalálnunk egy pár fiókás fészket, valamint regisztrálnunk két másik hím jelenlétét a környéken. Július 7-én délelőtt a fészeknél végeztünk megfigyeléseket, és az éneklő hímek revirjét próbáltuk bemérni, a délutáni terepjáráskor újabb párt találtunk. Július 8-án reggel egy újabb éneklő hímet észleltünk, amely már az ötödik pár jelenlétére utalt. E napon utaztunk tovább a Villányi-hegységbe, ahol Harkány–Máriagyüd–Siklós útvonalon két hím énekét sikerült azonosítani. Július 9-én a Nagyharsány-hegy környékére tett túránk eredménytelen volt. Július 10-én a megtalált két hím revirjét kutattuk, és az egyiknél

sikerült három kirepült fiatal sövényármányt megfigyelnünk; valamint újabb terepjárásokat végeztünk a hegység nyugati részébe, de ez már nem hozott újabb eredményt. Július 11-én visszatértünk Pécsre, ahol a már kirepült fiatalokat etető pár viselkedését figyeltük, valamint begyűjtöttük a már elhagyott fészket.

1982. június 10–12. között újabb megfigyeléseket végeztünk az előző évi álmomány stabilizálódásának bizonyítására Pécsen. Június 10-én bejártuk a sövényármány összes múlt évi revirjét. Ennek ellenére – valószínűleg a fülledt, meleg idő miatt – mindössze egy hím énekét észleltük. Másnap kora délelőtt ugyanezt a hímet sikerült hosszabb ideig figyelnünk éneklés, táplálkozás, revirtartó viselkedés közben. A nap folyamán még két további revirt találtunk: az egyikben az éneklő hím mellett a párját is láttuk, a másikban egy hím egy kirepült fiatalot etetett. Június 12-én bejártuk ugyanezeket a revireket *Molnár István* pécsi erdőmérnökkel; ezúttal két revirben láttunk, ill. hallottunk éneklő hímeket. Megnéztünk továbbá egy újabb revirt, ahol elhagyott fészkekről volt tudomása *Molnár István*-nak. A fészket megtaláltuk, és amikor minden kétséget kizáróan megbizonyosodtunk róla, hogy a fészkek tényleg teljesen elhagyatott (száraz levelek, virágszirmok voltak a csészében), lefényképezése után begyűjtöttük alaposabb vizsgálatra. E helytől légvonalban kb. 150–200 méterre ismét észleltünk egy éneklő hímet (*Magyar és Waliczky*).

A vizsgált terület leírása

1. Pécs északi része, a Mecsek déli lejtője: gyümölcsfákkal, bokrosokkal sűrűn benőtt tipikus kultúrbiotóp, a környék behálózva betonutakkal, lakóházakkal, nyaralókkal.

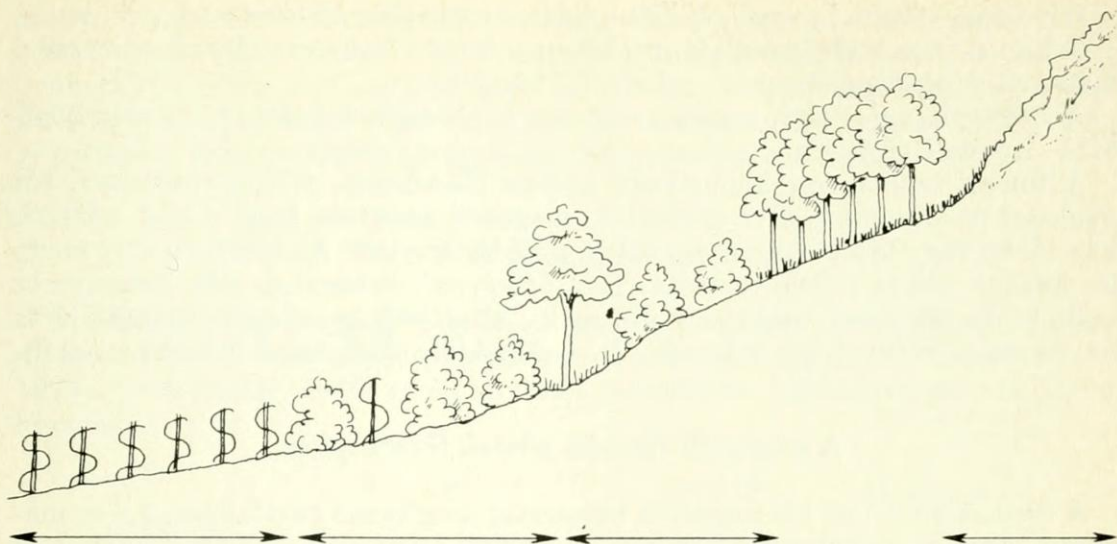
2. A Villányi-hegység déli lejtői: sziklás, erdős hegyoldalak, gyümölcsösök, szőlősök prэшázakkal.

A területeken az évi csapadékmennyiség 600–700 mm, a napsütéses órák száma évenként 2000, júliusi középhőmérséklet 21°C.

Biotóp

Az egyes sövényármány revirek a Mecsek déli lejtőin 200–250 m tengerszint feletti magasságban, a Villányi-hegységben pedig 140–200 m tengerszint feletti magasságban voltak. A szintkülönbség oka a két helyen a különböző magasságban elhelyezkedő alkalmas biotóp; a Mecsek általunk bejárt részén a sövényármánynak alkalmatlan városi biotóp magasabbra tolta fel a kedvező parkos gyümölcsösök élőhelyének határát, mint a Villányi-hegység lejtőin, ahol e biotóp egészen a hegység lábáig nyúlik. A megfigyelt revireket szinte kizárólag a déli lejtőkön találtuk. Ennek oka részben abban keresendő, hogy a faj számára kedvező élőhelyek főként a déli lejtőkre korlátozódnak (az északi lejtők rendszerint erdősök), részben pedig abban, hogy a faj hő- és fénykedvelő. Az Adriai-tenger közelsége (300 km) miatt a déli-délkeleti lejtők klímája mediterrán jellegű (sok napsütés, kevés csapadék, enyhe tél stb.).

A sövényármány biotópjában megfigyelt jellemző madárfajok: vadgerle, gyurgyalag, balkáni fakopáncs, búbos pacsirta, töviszúró gébics, cigánycsuk, házi rozsdafarkú, hantmadár, vörösbegy, fekete rigó, szécinege, tengelic, ken-

E. hortulana

E. cirrus

E. citrinella

E. cia

1. Különböző sármányfajok revírjének megoszlása 1981-ben a Villányi-hegységben az éneklő hímek alapján – Distribution of forest ranges of various Bunting species in 1981 in Villányi-mountain as based on singing males

derike, csicsörke, mezei veréb, sárgarigó, szarka, erdei pinty. Egyes faunaelemek szintén alátámasztják a terület mediterrán jellegét (csicsörke, gyurgyalag, balkáni fakopáncs). A Villányi-hegységben megfigyelt további három sármányfaj (*E. cia*, *citrinella*, *hortulana*) élőhelye egymástól és a sövény-sármányétól jól elkülöníthető volt. Legmagasabbra a bajszos sármány hatolt fel: élőhelye a kopár, sziklás hegyoldalak. Alatta a citromsármány az erdőszélek madara volt, ezt követte a sövény-sármány a gyümölcsösökben, kertekben, legvégül a kerti sármány a hegység lábánál elterülő nagyüzemi szőlő-monokultúrákban (1. ábra).

Hang

A hím énekének három változatát különböztettük meg:

- monoton, erős és gyors „zi-zi-zi-zi-zi-zi-zi-zi”; ez volt a legjellemzőbb hangja;
- a citromsármány énekéhez hasonló, de hiányzik a végéről a felütés (a három közül ez volt a leglassúbb);
- az előbbinél valamivel gyorsabb, a kis poszátáéhoz hasonló; ezt hallatta a legritkábban.

Hívóhang: fémes „szipp”, illetve a nádi sármányéra emlékeztető „cii” hang.

A hím a fiókák etetése alatt, röptében többször hallatott egy, a citromsármány riasztójeléhez hasonló „cri-li-li-li” hangot.

A fiókák hangja: éles, messzehangzó, a hívóhanghoz hasonló, de elnyújtottabb, ismételt cipegés.

A hímek rendszerint kiemelkedő helyen (facsúcson, villanyvezetéken, sőt gyakran tv-antennán) ülve énekeltek, megesett azonban, hogy a hím a fészek közelében vagy táplálékkeresés közben a földön énekel. Az űrhelyén ülve éneklés közben csőrét felfelé tartotta. Egy űrhelyen rendszerint csak néhányszor szólt (8–10 alkalom), majd arrébb repült. Általában így a revir határát járta be, de megtörtént, hogy a fészek, ill. a már kirepült fiatalok közelében szólt.

A megtalált fészkek adatai, fészkepítés

A fészket 1981-ben kis forgalmú betonutat szegélyező partfalban, 2,6 m magasan, sűrű szederbokorban találtuk. A partfal felett emberek által látogatott park terület el. Az út túloldalán villanyvezeték húzódott (a hím űrhelye), mögötte házak, ill. sűrű bozótos domboldal (a kirepült fiatalok tartózkodási helye).

Az 1982-ben begyűjtött fészek forgalmas gyalogút melletti partfalban, az út fölött 1,5 m magasan, de a földön épült, 1 m-re egy csonkolt fatörzstől. Környéken lakóházak, építkezési terület, valamint a gyalogút mellett egy akácfa-sor volt.

A fészkek méretei

	1. fészek	2. fészek	Átlag (Groh után)
Belső átmérő	7,0 cm	6,5 cm	6,6 cm
Külső átmérő	12,5 cm	13,5 cm	12,3 cm
Csészemélység	4,0 cm	5,0 cm	4,3 cm
Külső magasság	9,0 cm	6,5 cm	6,7 cm

A fészek anyaga: az 1981-ben talált fészek alapja durva leveles növényi szárból áll, amely felfelé egyre finomabb. Körben mohával megerősítve, a csésze pereme fűszálakkal és lószőrrel körbeszőve, alja pedig finom növényi anyagokkal van kibéelve. A fészkekben tojásmaradványok nem voltak találhatóak, csak a tollképződéskor keletkező tokmaradványok.

Az 1982-ben talált fészek alja zöld mohából, kevés levélből, finom fűszálakból áll. Kívül durvább növényi száruk; a csésze peremén elszórva moha, valamint finom fűszálakkal van körbefonva és lószőrrel van megerősítve. A csésze belseje emberi hajjal van kibéelve.

A fészkepítésre vonatkozóan *Molnár István* és *Balikó Árpád* rendelkeznek megfigyelésekkel. A részünkre megküldött levélbeni tájékoztatás szerint *Balikó Árpád* 1982. március 23-án észlelte először a sövény-sármány párt: a hím fészekanyagot hordott, a tojó a közelben tartózkodott. Március 25-én újra látta a madarakat, amint kb. 100 méteres körzetben mozogtak. Április 7-én, a reggeli órákban már csak a tojó gyűjtött fészekanyagot a közeli építkezésnél használt nád-pallóból, ez idő alatt a hím állandóan követte. Április 18-án találta meg *Balikó* a fészket. *Molnár István* megfigyelései szerint április 27-én a madarak még mindig a fészkepítéssel voltak elfoglalva. A fészekanyagot csak a tojó

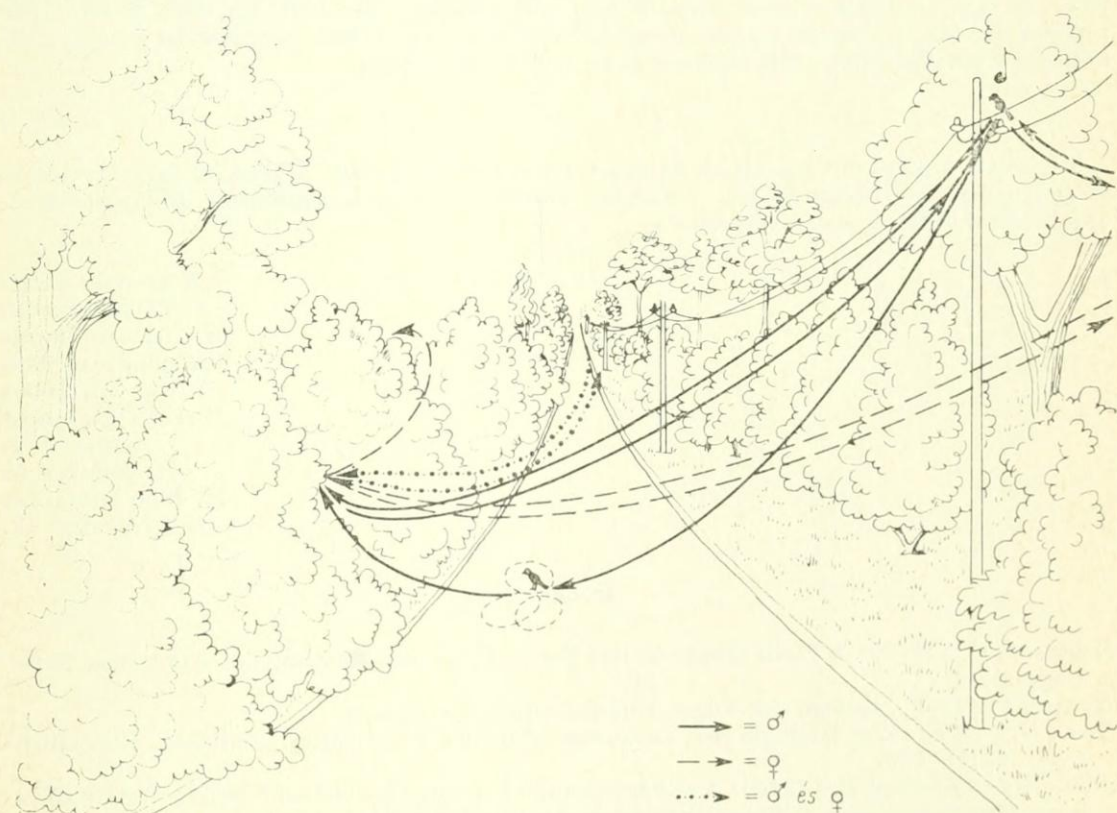
hordta, a hím egy salakrakás tetején üldögélve figyelte 15–20 méterről. Mindketten nagyon bizalmasak voltak, nem mutattak semmi féltékenységet, a közeli gyalogút forgalma sem zavarta őket. Csendesen viselkedtek. Sajnos az ezt követő napokban a fészek előtt vezető út földmunkáit végző gépek állandó zaja és mozgása mégis a fészek elhagyására kényszerítette a madarakat.

A fiatalok táplálása

A fészeknél végzett megfigyeléseink szerint a tojó és a hím egyaránt kiveszi a részét a fiókák etetéséből, ellentétben egyes szerzők állításával (pl. *Harrison*, 1975). *Groh* adatai (1975) azonban teljes mértékben alátámasztják megfigyeléseinket.

	6 ³⁰ –8 ³⁰	9 ⁰⁰ –11 ⁰⁰	Összesen
♂ etetése	18	18	36
♀ etetése	18	14	32
? etetése	–	5	5
Összesen	36	37	73

A hím gyakran mutatkozott a fészek közelében az etetésen kívül is (etetés előtt vagy után gyakran kiült a villanyvezetékre, vagy leszállt az úttestre);

2. A szülők érkezési és távozási útiránya etetéskor az 1981-ben talált fészeknél –
Route of arrival and departure of parents at feeding with nest discovered in 1981

a tojó viszont rendszerint egyenesen a fészekhez repült, etetés után pedig azonnal távozott, nyílt helyre csak néhány alkalommal ült ki. Itt említendő meg a faj bizalmas viselkedése: szemmel láthatólag nem zavarta őket sem az emberek, sem a járművek jelenléte etetés vagy éneklés közben.

1981. július 11-ére a fiatalok kirepültek, és egy közeli kert gyümölcsfáinak sűrűjében megbújva várták az etetést. A Villányi-hegységben észlelt fiatalok a pécsiekhez képest már régebben kirepülhettek, mert nagyobb és nyíltabb területen mozogtak (2. ábra).

A kirepült fiatalok táplálásában bizonyos fokú munkamegosztás is megfigyelhető volt; a hím csak az egyik, a tojó csak a másik fiatalnak vitt táplálékot. Az 1982-ben tapasztaltak szerint is a június 11-én megfigyelt fiataalt csak a hím táplálta (délelőtt folyamán átlag 3–4 percenként vitt eleséget, amelyet a szomszédos kertből vagy a betonút mellől gyűjtött), míg a tojó feltehetően a másik fiataalt (fiatalokat) etethette, bár azokat megtalálnunk nem sikerült.

Összefoglalás

Az adatok azt bizonyítják, hogy a sövényármány 1975 óta igen jelentős szigetpopulációt hozott létre Dél-Dunántúlon (1981-ben 7 pár, 1982-ben csak Pécsen 4 pár) a Déli-Mecsek és a Villányi-hegység területén. Más észak felé terjeszkedő mediterrán madárfajokhoz hasonlóan (halvány geze, balkáni fakopáncs, balkáni gerle), ez a faj is megtalálta életfeltételeit az emberi települések közelében. Remélhető, hogy e szigettelepülés – bár a sármányfajoknál rendkívül erős állományingadozások fordulnak elő – életerősnek bizonyul, és egy esetleges terjeszkedésnek alapjául szolgál a jövőben. Ez úton is felhívjuk munkatársaink figyelmét, hogy a megfelelő dombos, hegyvidéki, mediterrán jellegű gyümölcsösökben figyeljék előfordulását és esetleges fészkelését.

*

Végezetül köszönetet mondunk *Molnár Istvánnak* és *Balikó Árpádnak* megfigyeléseik rendelkezésünkre bocsátásáért, valamint *Dandl József-nek* mindazon támogatásáért, amelyben munkánk során részesített.

A szerzők címe:
Waliczky Zoltán
H-1021 Budapest
Vöröshads. u. 94/a
Magyar Gábor
H-1052 Budapest
Kígyó u. 2.
Hraskó Gábor
H-1056 Budapest
Belgrád rkp. 18.

Irodalom

- Harrison, C. (1975):* A Field Guide to the Nests, Eggs and Nestlings of European Birds. London.
- Hoehner, S. (1973):* Gelege der Vögel Mitteleuropas. Melsungen.
- Groh, G. (1975):* Zur Biologie der Zaunammer in der Pfalz, Mitt. Pollichia. Bad Dürkheim. 63:72–139.
- Jánossy D.–Jánossy L. (1976):* A sövényármány (*Emberiza cirulus*) fészkelésének első bizonyítéka hazánkban (Villányi-hegység). Aquila. LXXXIII. 179. p.
- Keve A. (1960):* Magyarország madarainak névjegyzéke. Budapest.
- Lugitsch, R. (1957):* A sövényármány költési viszonyai Wien közelében. Aquila. LXIII–LXIV. 311–312. p.

- Lugitsch, R. (1951): A bajszos és a sövényársármány telelése. *Aquila*. LV–LVIII. 253. p.
- Makatsch, W. (1976): Die Eier der Vögel Europas. Leipzig.
- Meier, H. (1951): Über eine Zaunammerbrut in Altdorf. *Der Ornithologische Beobachter*. 48/4:118–122.
- Melcher, R. (1951): Zaunammerbeobachtungen im Glarnerland, Churer Rheintal und Unterengadin. *Der Ornithologische Beobachter*. 48/4:122–135.
- Niethammer, G. (1937): Handbuch der deutschen Vogelkunde. Leipzig.
- Voous, K. H. (1962): Die Vogelwelt Europas. Hamburg.
- Witherby, H. F. (1938): The Handbook of British Birds. London.
- Wolters, H. E. (1975): Die Vogelarten der Erde. 1–5.

Renewed occurrence of ciril bunting (*Emberiza cirilus* L. 1766) in Hungary

Z. Waliczky–G. Magyar–G. Hraskó

Since 1975 the ciril bunting has brought about an insular population in Southern Hungary in the Mecsek and Villányi range of mountains (in 1981 seven pairs, in 1982 only at Pécs four pairs). Likewise as other species spreading northwards (*Streptopelia decaocto*, *Hippolais pallida*, *Dendrocopos syriacus*) this species has also found its essential conditions in the vicinity of human settlements. It may be hoped that the insular settlement will prove vigorous and be a basis of an incidental further spread in the future too. The results of observations made in 1981 and 1982 on some southern slopes of the Villányi and Mecsek mountains are detailed in the study. Relying on the singing males, a population consisting of some five pairs seems presumable. In two discovered nests thorough hatching biological investigations have been carried out by the authors.